

FOTÓ: FORTEPAN – MAGYAR RENDŐR 1980

PAKS

AVAGY AZ ATOMKORSZAK URBANISZTIKÁJA

SZÖVEG ÉS KÉP: TAMÁSKA MÁTÉ

Az ország atomvárosként ismeri, a bennfentesek az Erzsébet Szálló klasszicista homlokzatára esküsznek. A turisták a Makovecz-templomot keresik, az egészen műveltek a Kortárs Művészetek Képtárát. A helybeliek inkább az óvárosi templomot látogatják meg a cukrászdákat. A kocsmá egyenesen ritkaságnak számít. Az atomvárosban a józanság – mondhatni – nemzetstratégiai kérdés. A gigantikus üzem láthatatlanul is ott kísért az utcákon, mintha a város egy veszedelmes sárkánnyal kötött volna szövetséget...

A mikor a 60-as évek végén a pártvezetés helyet keresett az épülő atomerőműnek, a hűtővíz kérdése hamar egyértelművé tette: csakis egy Duna menti helyszín jöhet számításba. Miután az is eldőlt, hogy a Pakstól délre eső mezőgazdasági terület alkalmas lehet, tovább folyt a vita arról, vajon jó ötlet-e egy „második Dunaújvárost” építeni, vagy inkább Szekszárd fejlesztésével oldják-e meg az erőmű kiszolgálására ide áramló tömegek elhelyezését... Persze éppen a Dunaújvárossal való összevetés mutatja, hogy tömegekről voltaképpen nem is beszélhetünk. Miközben Dunaújváros az

A PAKSI PRÉSHÁZAK ▶

KÖZVETLENÜL A TEMETŐK MELLETT TALÁLHATÓAK, AMI – VALLJUK BE – ,NEM CSÁBÍT HOLMI, SOSEM HALUNK MEG” IVÁSZATOKRA. TALÁN EZ IS KÖZREJÁTSZOTT ABBAN, HOGY NEM PAKS LETT TOLNA MEGYE ZÁSZLÓS-BORVIDÉKE

Tovább folyt a vita arról, vajon jó ötlet-e egy „második Dunaújvárost” építeni, vagy inkább Szekszárd fejlesztésével oldják-e meg az erőmű kiszolgálására ide áramló tömegek elhelyezését...

Az ÁFÉSZ-ben nemcsak kenyeret, tejet, vaját és parizert, de kerékpárt, sőt motorkerékpárt is lehetett venni.

AZ ÉPÜLŐ ATOMERŐMŰ

1968-BAN JELENTETTÉK BE A BERUHÁZÁST, 1969-BEN MÁR FOLYTAK AZ ELŐKÉSZÍTŐ FÖLDMUNKÁK. AZ ÁTADÁST 1980-RA TERVEZTÉK, VÉGÜL 1987-RE ÉRTE EL SZÁZSZÁZALÉKOS TELJESÍTMÉNYÉT. EKKOR AZONBAN MÁR EGY MÁSIK PROBLÉMA FOGLALKOZTATTA A SAJTÓT: VAJON HOL HELYEZZÉK EL AZ ATOMHULLADÉKOT?

1950-es években megtízszerezte lakosságát, az 1970 és 1980 között alapítókorát élő atomváros mindössze 40%-os bővülést hozott Paksnak.

Mindez azt jelentette, hogy a 80-as években a lakosság többsége, mintegy 13 000 ember, továbbra is az atomkorszak előttről örökölt, csendes mezővárosban élt. Abban az immár Ó-Paksként emlegetett városrészben, amely az atomkorszak előtt még azzal kellett „beérje”, hogy 1969-ben itt nyitotta meg kapuit Tolna megye legmodernebb szövetkezeti áruháza. Az ÁFÉSZ-ben nemcsak kenyeret, tejet, vaját és parizert, de kerékpárt, sőt motorkerékpárt is lehetett venni. Reggelként a friss kiflik illata (merthogy valami okból zsömlét itt nem árultak) összekeveredett a csillogó fémek rideg és savanykás szagával. Aki gyerekként belekóstolt e vegyesbolti levegőbe, annak a plázák minden csillogása is csak gyenge inger a vásárláshoz. Az áruház ma is megvan, de már leválasztott élelmiszer-részleggel. A régi áruházi osztály ajtaján kis cédula, éppen magyartanárt keresnek a kínai (vietnami?) eladók mellé.

ÓFALU ÉS ATOMVÁROS

Miközben Újvárosban egymást érték a szovjet delegációk, és titokzatos mérnökök mogorva arccal dagasztották a leendő reaktor alatt a paksi sarat, az Óvárosban már csak dachból is megállt az idő kereke. A két város tudni sem igen akart egymásról. Az ó-paksiaknak volt saját buszmegállója és vonatállomása, piaca és ÁFÉSZ-áruháza, meg persze atommentes Duna-partja, halpiaca és főnyes strandja (mondjuk, ehhez kompozni kellett), öreg gesztenyefákkal kísért Erzsébet sétánya. Csak éppen pénzük nem volt.

Új-Pakson már turbinák hideggőzös indítása, melegjáratás, hermetikus tömörségvizsgálat körül járta a szó. Hófehérbe öltözött, szellemszerű alakok sűrögtek óriás betonszarkofágok körül. Színesítésképpen ott toporgott a KISZ országszerte toborzott 600 önkéntes ifjúmunkása és -munkásnője. Mindeközben az ófaluban magyarul beszélő sváb Pubi bácsik és Kreisz bácsik hajnaltájt befogták a lovaikat, hogy szenet, szódát, homokot és sódert fuvarozzanak.

EMELETES HÁZAK A DEÁK FERENC UTCÁBAN

A 19. SZÁZAD KÖZEPÉIG A PAKSI NEMESOK UTCAJA. A PORTIKUSZOS KÚRIÁK TULAJDONOSAI KÉSŐBB BÉRHÁZAKAT IS ÉPÍTETTEK A TELKEIKEN, HOGY KIEGÉSZÍTSÉK FÖLDJEIK JÖVEDELMÉT. PAKS RÖVIDKE EMELETES HÁZSORA AZONBAN AZT IS MUTATJA, HOGY NAGY IGÉNY NEM MUTATKOZOTT A BÉRLAKÁSOK IRÁNT

Az ó-paksiaknak volt saját buszmegállója és vonatállomása, piaca és ÁFÉSZ-áruháza, meg persze atommentes Duna-partja, halpiaca és főnyes strandja.

A HISTORIZÁLÓ POSZTMODERN

VÁRNAGY PÉTER YBL-DÍJAT VEHETETT ÁT AZ ATOMERŐMŰ BÁZISISKOLÁJÁNAK SZÁNT ÉPÜLETEGYÜTTESÉÉRT (SZAKISKOLA, SPORTCSARNOK, FŐISKOLA 1986–1989). A HOMLOKZATBÓL KIUGRÓ TORONY ÉS A FALSÍK TAGOLÁSA A SZÁZADFORDULÓ HISTORIZÁLÓ ÉPÍTÉSZETÉT IDÉZTE FEL. (NE FELEDJÜK, EZEKBE AZ ÉVTIZEDEKBEN FEDEZTE FEL AZ ÉPÍTÉSSZAKMA BUDAPEST EKLEKTIKUS VÁROSKÉPÉNEK ADDIG LESAJNÁLT ÉRTÉKEIT)

AZ ATOMVÁROS LAKÓTELEPÉNEK KÖZPONTJA

A HŐSKORBAN: AZ ÉPÍTÉS PORÁNAK FRISSESSÉGÉVEL ÉS MA: KOPOTTAN, BÉRLŐKRE VÁRÓ ÜZLETHELYISÉGEKKEL

FORTEPAN – MAGYAR RENDŐR 1981

Paks az 1980-as évek városa. A Kádár-rendszer városa. „Pakson tisztességesen fizetnek, de ezért becsületesen meg kell dolgozni. A jog és a kötelesség együtt jár. Az itt folyó munkának van célja, ezért érdemes áldozatot hozni.” Az iménti társadalompedagógiai intelmekkel teli mondatok egyenesen a pártvezértől, Kádár Jánostól származnak. Most ne legyünk cinikusak, és ne kérdezzünk vissza, hogy ezek szerint a létező szocializmusban máshol nem fizettek volna tisztességesen és ne lett volna célja a munkának? Inkább lássuk, mit hozott a városnak az a bő egy évtized, amely nagyközönségből atomvárost épített!

„A nagyszágrendi változásra nem volt felkészülve a település. Ennek következménye az lett, hogy azt a városfejlesztő erőt, amely az atomerőmű-beruházásnak volt köszönhető, a lehető legkedvezőtlenebbül használták fel.” – írja visszatekintő értékelésében Beregnyei Miklós helytörténész. Az eredmény egy népességében előregedő, magára hagyott Óváros, vele átellenben pedig egy minden ízében korszerűnek szánt Újváros lett.

Azt a városfejlesztő erőt, amely az atomerőmű-beruházásnak volt köszönhető, a lehető legkedvezőtlenebbül használták fel.

TULIPÁN A PANELHÁZON

„Szépek-e a tulipános házak?” – veti oda a bevásárlószatyra mögül egy néni. Én pedig bólogatok és fényképezek, mert ezek a stilizált tulipánokkal díszített panelházak a magyar építészettörténet egyik legparázsabb vitáját indították el. Major Máté, a modern építészet sokáig megfellebbezhetetlen teoretikusa 1975-ben az Élet és Irodalom hasábjain mondott ítéletet a tulipános panelek felett: „Megdöbbsentem. Az öt lakószintes kubusépületek itt valósággal kivirágoztak.” Majd, miután az öregek jóindulatával megdicsérte a fiatal építészek bátorságát és tettvágyát, kérlelheterlenül beírta nekik az elégtelent: „A tévedést korrigálni lehet és kell!”

A tervező Csete Györgyöt ma az organikus építészet nagymesterként tartjuk számon, akárcsak Makovecz Imrét, aki 1986-ban lett Paks főépítésze. Híres temploma miatt Pakson leginkább az ő nevére emlékeznek az emberek: „A lengyelek építették az erőművet. Nagyon jámborak voltak. Vasárnaponként be sem fértek a régi templomba. Makovecz aztán épített nekik egy újat.”

A lengyeleket jobb helyre nem is lehetett volna hozni, mint Paksra, ahol a 80-as években is illett „rendes, katolikus” lányt elvenni feleségül, és ahol a plébánosnak többen köszöntek, mint a lakáskiutalásokról döntő pártfunkcionáriusoknak. Paks a tradíciók mentén lázadt a rendszer ellen. Mert bár a 70–80-as évek városi rangot és kiemelt fizetéseket hozott Paksnak, de közben kivágták a főutca gesztenyefáit, sorra bontották jómódú zsidó kereskedőházait, mállani hagyták az 1800-as évek táblabíró-világát idéző, klasszicista kúriáit.

„Ma már mindenki előtt világos, hogy két-pólusú lett a város. Éppen ezért, ha a várost építészetileg is szervessé tudjuk tenni, ha nemcsak a lakótelepen, hanem az Óvárosban is épülnek majd lakások, akkor talán fokozatosan oldódik a »fent« és »lent« kérdése.” – írta a 80-as évek közepén Jáklai Péter, a Városi Tanács akkori elnöke. Az oldódás valóban bekövetkezett, de némileg másként, mint azt a szocializmus utolsó éveiben bárki gondolhatta volna.

Bár a 70–80-as évek városi rangot és kiemelt fizetéseket hozott, de közben kivágták a főutca gesztenyefáit, sorra bontották jómódú zsidó kereskedőházait...

AZ ATOMOS LAKÓTELEPEK TULIPÁNOS HÁZAI

A HETVENES ÉVEK KÖZEPÉN ORSZÁGOS VITÁT INDÍTOTTAK EL ARRÓL, SZABAD-E DÍSZÍTENI A PANELHÁZAKAT? A SZUPER-MODERN ATOMVÁROS ETTŐL KEZDVE A NÖVÉNYI FORMÁKBÓL, NÉPI MOTÍVUMOKBÓL TÁPLÁLKOZÓ, ORGANIKUS ÉPÍTÉSZEK EGYIK FELLEGVÁRA (CSETE GYÖRGY ÉS MUNKATÁRSAI, 1973)

A gyógyfürdő épülete némi építészeti karaktert is igyekszik adni e városközi konglomerátumnak, de az erőfeszítés egyelőre belevész az általános rendezetlenségbe.

A TEMPLOM OLDALÁHOZ RAGASZTOTT, 19. SZÁZADI BAZÁRSOR FÖLÖTTI TERASZ KÜLÖNLEGES SÉTATÉR A VÁROS FŐUTCÁJA FELETT. A KORLÁTOT SZOBROK DÍSZÍTIK, KÖZTÜK SZENT FLÓRIÁNÉ. A TŰZOLTÓK VÉDŐSZENTJÉÉ. HAJDAN SOK-SOK KÉMÉNY FŰSTJÉT KELLETT FIGYELNIE, DE A BONTÁSOK UTÁN A RÉGI SZENT ISTVÁN TÉRNEK CSAK A DUNA FELŐLI HÁZSORA MARAD MEG, ÍGY MUNKÁJA IS CSÖKKENT

A VÁROSKÖZPONTOK VÁROSA

Ma sok tekintetben a „fenn” és a „lent” felcserélődött. Az „atomosok” az elmúlt évtizedekben eladták panellakásaikat, és nem kevesen közülük éppen az Óvárosban találtak otthonra. A vásárlóerő elköltözése miatt a panelváros központjában a nagyvonalúan kimért szolgáltatóházak konganak az ürességtől. Kereskedelmi forgalom tekintetében persze az Óváros sem áll sokkal jobban.

Nevető harmadikként a buszpályaudvar környéke futott fel, ahol raktárházak és gyárépületek felhagyott csarnokaiban megtelepülő boltok alkotnak kusza televényt, köztük ide-oda kanyarodó autóutakkal, parkolókkal. A gyógyfürdő épülete némi építészeti karaktert is igyekszik adni e városközi konglomerátumnak, de az erőfeszítés egyelőre belevész az általános rendezetlenségbe. Pedig a térképen egyértelműen látszik, hogy itt van Paks voltaképpeni mértani közepe, melyet a régi és új városrészek legyezőszerűen ölelnek körbe. A legújabb fejlesztési elképzelések szerint itt lesz majd az új városcentrum. A tavaly lezajlott építészeti ötletpályázat legjobb tervei egy parkokkal és fasorokkal átszőtt városközpontot irányoznak elő. Ha jól számolom, az Óváros főtere, a panelváros központja és a főutcán felépült Városháza környéke után ez lesz Paks negyedik városközpontja. Mindezt pedig alig húszezer embernek kellene megtöltenie étellel...

MEGÚJULÓ ÓVÁROS

Paks legértékesebb városképi együttese az Erzsébet Szálló környéke, mely a 19. században nyerte el mai alakjának

főbb körvonalait. A szálló egyben a történeti város mértani közepe. Az egykori postaút utasai itt szállhattak át a dunai hajókra. Börtsök László 1954-es műemléki vizsgálatában írja, hogy: „az épület főbejáratának helyzete azt is kifejezte, hogy építésekor jelentősebb volt a délről, Pécs felől, mint az északról, a főváros irányából érkező vendégek száma”.

A szállótól délre a kereskedő-Paks épületeit találjuk, elsőként a híres-neves bazársort, míg tőle északra a nemesi kúriákat, közöttük a Szeniczey-féle házat. Nevezik még Deák-háznak is, utalva

arra, hogy Deák Ferenc nővére, Jozefa is itt lakott egykor. A nála vendégeskedő Haza Bölcsét a paksiak (szintén bölcs döntésként) városuk neves embereként tartják számon. A Karácsony Tamás, Kern Orsolya és Boór András tervei alapján felújított épületben 2016 őszén nyitotta meg kapuit a Paksi Városi Múzeum új, állandó kiállítása. Noha műemlékileg az eredeti épület felújítása a legnagyobb eredmény, nem maradt el az uniós beruházásoknál szinte kötelező bővítés sem. A telek végébe elhelyezett új szárny az udvar végén álló keresztcsűrőket idézi.

AZ 50-ES ÉVEK FORDULÓJÁN ÉPÜLT 6-OS ÚT

A MAGA KORÁBAN GRANDIÓZUS BERUHÁZÁSNAK TŰNHETETT, MELY ELVÁLASZTotta A VÁROST A FOLYÓPARTTÓL. LOVAS KOCSIK ÉS KERÉKPÁROK NEM HASZNÁLHATTÁK. NOHA ELŐBBIEK MÁRA KIKOPTAK A VÁROSBÓL, A TILTÓTÁBLÁK ŐRZIK EMLÉKÜKET

FOTÓ: FORTEPAN – UVATERV 1955

A DUNAI VÁROSKÖZPONTOK TELEPÜLÉSKÉPE SOROZATUNK TÁMOGATÓJA A

nka
Nemzeti Kulturális Alap

AZ ERZSÉBET SZÁLLÓ 1955-BEN ÉS MANAPSÁG

A TÉR ÉVSZÁZADOKON ÁT PAKS KÖZPONTJA VOLT. A SZÁLLÓ BEJÁRATÁT PONTOSAN A DÉLRŐL ÉRKEZŐ ÚT TENGELYÉBE HELYEZTÉK. BŐ HATVAN ÉVE A BALRA KANYARODÓ BUSZ TOVÁBBHALADT BUDAPEST FELÉ, JOBBRA A HAJÓÁLLOMÁSRA LEHETETT LEJUTNI, AHONNAN AKKORIBAN MÉG HAJÓK INDULTAK, SZINTÉN BUDAPESTRE. MA MÁR CSAK NÉHÁNY HELYKÖZI BUSZJÁRAT ÁLL MEG AZ ÓVÁROSBAN

FOTÓ: FORTEPAN – UVATERV 1955

BIZTOS PONT

Aki csak egyszer is paksinak érezte magát az életben, az ide, az Óvárosba vágyik majd vissza, hogy csavarogjon egyet a Duna-illatú utcákban, felkapaszkodjon a kálváriára, kísétálgjon a pincesorok közé.

A városközpontok túlkínálatában a régi Erzsébet Szálló olyan nyugalommal figyeli az utat, mint aki tudja: a fiatal városrészek lelkesedése idővel elenyészik. És aki csak egyszer is paksinak érezte magát az életben, az ide, az Óvárosba vágyik majd vissza, hogy csavarogjon egyet a Duna-illatú utcákban, felkapaszkodjon a kálváriára, kísétálgjon a pincesorok közé.

Közben persze morogni is fog ez az egyszeri paksi polgár. Sosem fogja például megszokni a 6-os utat, amely elválasztja a várost az éltető víztől. A töltésen futó, magas utat még az 50-es években építették, az ország egyik első modern országútjaként. A paksi lovas kocsik persze nem használhatták. A tiltótáblák ma is megvannak, és olyan sűrűn követik a töltést Dunaföldvár felé, mintha minden becsatlakozó földes útnál egy-egy szabályt sérteni készülő szekér állna lesben.

Végül ez a képzeletbeli paksi polgár a Sánchegyről még egy utolsó pillantást vet városára. Városára? Hiszen innen látszik csak igazán, mennyire provinciális, mennyire vidékies is a régi Paks. Talán ezért is bántak vele olyan könnyelműen, mikor ide-oda helyezték a központját...

TAMÁSKA MÁTÉ
SZOCIOLÓGUS, VÁROSKÖZPONT- ÉS FALUKUTATÓ, EGYETEMI OKTATÓ

LEGYEN ITT A TE FOTÓD IS! AZ INSTAGRAMON HASZNÁLD: #FOLDGOMBMAGAZIN

EGYÜTTMŰKÖDŐ PARTNEREINK ▾

E LAPSZÁMUNK MEGJELENÉSÉT TÁMOGATTÁK ▾

MAGYAR
FÖLDRAJZI
TÁRSASÁG

ALAPÍTVÁ: 1872

1142 BUDAPEST, ERZSÉBET KIRÁLYNÉ ÚTJA 125.
TELEFON: (1) 231-4040
FAX: (1) 231-4045
HONLAP: WWW.FOLDRAJZITARSASAG.HU
E-MAIL: INFO@FOLDRAJZITARSASAG.HU

ELNÖK: DR. GÁBRIS GYULA
ALELNÖKÖK: DR. KOVÁCS ZOLTÁN
DR. MICHALKÓ GÁBOR
FŐTITKÁR: DR. MARI LÁSZLÓ
ÜGYVIVŐ: HEILING ZSOLT
TITKÁR: ERŐSS AGNES

SAKOSZTÁLYOK:
BIZTONSÁGFÖLDRAJZI ÉS GEOPOLITIKAI
SAKOSZTÁLY, EXPEDÍCIÓS SAKOSZTÁLY,
TÁRSADALOM- ÉS GAZDASÁGFÖLDRAJZI
SAKOSZTÁLY, HEGYMÁSZÓ-SAKOSZTÁLY,
OKTATÁS-MÓDSZERTANI SAKOSZTÁLY,
EGÉSZSÉGFÖLDRAJZI SAKOSZTÁLY,
TERMÉSZETFÖLDRAJZI SAKOSZTÁLY,
TÉRKEPÉSZETI SAKOSZTÁLY,
TURIZMUSFÖLDRAJZI SAKOSZTÁLY,
FÖLDRAJZTANÁRI SAKOSZTÁLY

TERÜLETI OSZTÁLYOK:
BAKONY-BALATON-VIDÉKI OSZTÁLY (VESZPRÉM)
BORSODI OSZTÁLY (MISKOLC)
DEBRECENI OSZTÁLY
DÉL-DUNANTÚLI OSZTÁLY (PÉCS)
DUNA-VÖLGYI OSZTÁLY (SZEKESZÁRD)
EGER-BÜKK-VIDÉKI OSZTÁLY
GYÖNGYÖS-MÁTRA-VIDÉKI OSZTÁLY
KISALFÖLDI OSZTÁLY (GYÖR)
KISKUNSAGI OSZTÁLY (KECSKEMÉT)
KÖZÉP-DUNANTÚLI OSZTÁLY (SZÉKESFEHÉRVÁR)
KÖRÖS-VIDÉKI OSZTÁLY (BÉKÉSCSABA)
NYIRSEGI OSZTÁLY (NYIREGyhÁZA)
NYUGAT-MAGYARORSZÁGI OSZTÁLY (SZOMBATHELY)
SZEDEDI OSZTÁLY
SZÉKELYFÖLDI OSZTÁLY (CSIKSZEREDA)
TOLNA MEGYEI OSZTÁLY (DOMBOVÁR)
ZALAI OSZTÁLY (NAGYKANIZSA)

KÖNYVTÁR ÉS GYŰJTEMÉNYEI:
1112 BUDAPEST, BUDAÓRSI ÚT 45.
TEL.: (06-1) 309-2600/1443
(2015. NOVEMBER 15-TŐL
HATÁROZATLAN IDEIG ZÁRVA TART.)

AZ ÉGGÖMBÖT TARTÓ ATLASZ A MAGYAR FÖLDRAJZI
TÁRSASÁG VÉDJEGYKÉNT BEJEGYZETT JELKEPE

LAPALAPÍTÓ (1929):
DR. MILLEKER REZSŐ

AZ ÚJ SZOROZAT
ÚJRAINDÍTÓI (1999):
DR. NEMERKÉNYI ANTAL
ÉS FARKAS PÉTER

1929–1933, FELELŐS SZERKESZTŐ:
DR. MILLEKER REZSŐ

1934–1944, SZERKESZTŐK:
DR. BAKTAY ERVIN ÉS DR. KÉZ ANDOR

1999–2005, FŐSZERKESZTŐ: DR. NEMERKÉNYI ANTAL

2005–2006, FŐSZERKESZTŐ: DR. VOJNITS ANDRÁS

2006-TŐL FŐSZERKESZTŐ: DR. NAGY BALÁZS

KI
VÁN
CSINAK
LENNI
JÓ

ABLONCZY BÁLINT

A JÓ
KÉRDÉS
FEL
SIKER

BORBÁS BARNA

FEJ és ÍRÁS
heti válasz

TALÁL
KOZÁ
SOK
SZERADON
ÖRÖMMEL
SZERETETTEL

LÁSZLÓ DÓRA

ÉRTÉK
MÉG
ŐRZÉST
VALLALOK!

SZÖNYI SZILÁRD

RWENZORI-HEGYSÉG

Uganda, 2017. február 11.

www.eupolisz.hu

HA UNOD AZ IPARI TURIZMUST!

TERMÉSZETJÁRÓ UTAZÁSOK, OUTDOOR TÚRÁK,
TREKKINGEK, KÖRUTAK AZ EGÉSZ VILÁGON.

Eupolisz Utazási Iroda
8200 Veszprém, Szeglethy u. 1. | +36/88/871728
Hatósági engedélyszám: U-000463